

บทที่ ๒

มหาปฐลักษณะของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

มหาปฐลักษณะหรือลักษณะมหาบุรุษนั้นเป็นหลักฐานแสดงคุณลักษณะของบุคคลที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยต้องประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษครบทั้ง ๓๒ ประการ และประดับด้วยอนุพยัญชนะ คือ ลักษณะพิเศษเล็ก ๆ น้อย ๆ อีก ๘๐ ประการ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรานั้นก็อุบัติขึ้นพร้อมมหาปฐลักษณะนี้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทุกประการ โดยในบทที่ ๒ นี้ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก รวมถึงอรรถกถาที่เกี่ยวข้องกับมหาปฐลักษณะทั้งด้าน ความหมาย ลักษณะ สาเหตุ ไว้ดังนี้

๒.๑ ความหมายของมหาปฐลักษณะ

มหาปฐลักษณะ มีความหมายตามนัยดังต่อไปนี้

มหา แปลว่า มาก , ใหญ่ ,ยิ่งใหญ่

ปฐ แปลว่า ผู้ชาย หรือ บุรุษ

ลักษณะ หรือลักษณะ หมายถึง ลักษณะของบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ได้แก่ มหาปฐลักษณะของพระพุทธเจ้า^๑

๒.๑.๑ มหาปฐลักษณะในคัมภีร์พระไตรปิฎก

๑) มหาปฐลักษณะในพระวินัยปิฎก

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงมหาปฐลักษณะตอนที่อสีตดาบสหรือกาฬเทวิลดาบส เมื่อได้ทราบข่าวการประสูติก็ได้เดินทางจากอาศรมที่ติดกับภูเขาคิณนิพพาน เพื่อเข้าเฝ้าพระโอรสอสีตดาบสประนมหัตถ์ถวายอภิวาทแทบบาททั้งสองของพระโอรส เพราะได้เห็นรูปลักษณะของพระโอรสปรากฏตรงตามมหาบุรุษพยากรณ์ศาสตร์ และได้กล่าวคำทำนายพระลักษณะของพระโอรสว่ามีคติเป็นสอง ตรงตามตำรา คือ ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช หาเสด็จออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นศาสดาเอกของโลกแน่นอน^๒

^๑ พระอรรถกถาธิการ (ขวินทร์ สระคำ), พจนานุกรมบาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : บริษัทพชรพูนทรัพย์ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖๔

^๒ จันทน์ ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓

นอกจากนี้ในวินัยปิฎกมหารวรรค ได้กล่าวถึงมหาปฐิสลักษณ์เกี่ยวกับพระฉวีวรรณของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระฉวีวรรณเสมอด้วยสีลิมทองสิงคิ ทรงพ้นแล้ว ทรงพ้นวิเศษแล้ว ได้เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยเหล่าภิกษุที่เคยเป็นชฎิลผู้ฝึกอินทรีย์และทรงพ้นแล้ววิเศษแล้ว^๓

ในวินัยมหารวรรคที่กล่าวมานี้ เป็นการกล่าวสรรเสริญพระฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ผุดผ่องเสมอด้วยสีลิมทอง ซึ่งเป็นอนุพยัญชนะข้อที่ ๑๑ ว่าเป็นผู้มีสีผิวผุดผ่องดังทองคำ ซึ่งดูต่างจากสีผิวคนปกติโดยทั่วไป

๒) มหาปฐิสลักษณ์ในพระสูตรตันตปิฎก

ในทีฆนิกาย มหารวรรคได้กล่าวถึงธรรมชาติของโพธิสัตว์ไว้ ๑๖ ประการ ดังต่อไปนี้

๒.๑) มีสติสัมปชัญญะตลอด ตั้งแต่จุติจากสววรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเสด็จสู่พระครรภ์ของพระมารดา

๒.๒) เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติลงจากสววรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระครรภ์มารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ร่วมเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิดหรือที่มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอนุภาพมากส่องแสงไปไม่ถึงก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้น เหล่าสัตว์ที่เกิดในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่ายังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกันและ ๑๐ สหัสโลกธาตุ สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏขึ้นในโลก

๒.๓) เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของมารดา มีเทพบุตร ๔ องค์เข้าไปอารักขาประจำชาติทั้ง ๔ ทิศด้วย ตั้งใจว่ามนุษย์หรือมนุษย์อย่าได้เบียดเบียนพระโพธิสัตว์หรือพระมารดาของพระโพธิสัตว์เลย

๒.๔) เวลาพระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของมารดา พระมารดามีปกติทรงศีล คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการเสพของมีนเมาและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๒.๕) เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของมารดา พระมารดาของพระองค์ไม่ทรงมีความรู้สึกทางกามารมณ์ เป็นผู้ที่บุรุษไม่มีจิตกำหนดใด ๆ ไม่สามารถล่วงเกินได้

๒.๖) เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาทรงได้กามคุณ ๕ อิมเอิบพรังพร้อม

^๓ วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๘/๗๐

๒.๗) เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระองค์ไม่ทรงมีความเจ็บป่วยใด ๆ ทรงมีความสุขไม่ลำบากพระวรกายมองเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์ มีพระอวัยวะสมบูรณ์ มีพระอินทรีย์ไม่บกพร่อง

๒.๘) เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาของพระองค์สวรรคตไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

๒.๙) พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ไม่ประสูติพระโอรสเหมือนสตรีทั่วไปที่คลอดบุตรหลังจากตั้งครรภ์ได้ ๙ เดือนหรือ ๑๐ เดือน ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์ ประสูติพระโอรสเมื่อทรงพระครรภ์ ๑๐ เดือนเท่านั้น

๒.๑๐) พระมารดาของพระโพธิสัตว์ประสูติพระโอรสเหมือนสตรีทั่วไปซึ่งจะนั่งคลอดหรือนอนคลอดก็ได้ ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์ประทับยืนประสูติเท่านั้น

๒.๑๑) เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของมารดาในตอนแรกเหล่าเทวดาจะทำพิธีต้อนรับหลังจากนั้นเป็นหน้าที่ของมนุษย์

๒.๑๒) เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ยังไม่ทันสัมผัสแผ่นดิน เทพบุตร ๔ พระองค์ ช่วยกันประคองพระโพธิสัตว์ไปไว้เบื้องพระพักตร์ของพระมารดาแล้วกราบทูลว่าโปรดพระทัยเกิดพระเทวี พระราชโอรสของพระองค์ เสด็จอุบัติขึ้น เป็นผู้มั่งคั่งดีใหญ่ (คติ ๒ ประการ)

๒.๑๓) เวลาที่พระโพธิสัตว์ ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาเสด็จออกโดยง่ายไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำเมือก เลือด หรือสิ่งไม่สะอาดใด ๆ เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์เหมือนแก้วมณีที่บุคคลวางไว้ในผ้ากาสาพัสตรย่อมไม่ทำให้ผ้ากาสาพัสตรแปดเปื้อน ถึงผ้ากาสาพัสตรก็ไม่ทำให้แก้วมณีแปดเปื้อนฉันใด เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาเสด็จออกโดยง่ายเป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ฉันนั้น

๒.๑๔) เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดามีธารน้ำปรากฏในอากาศ ๒ สาย คือทานน้ำเย็นและทานน้ำอุ่น เพื่อชำระล้างพระโพธิสัตว์และพระมารดา

๒.๑๕) เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนได้อย่างมั่นคงด้วยพระบาททั้งสองที่เสมอกัน ทรงหันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ทรงดำเนินไป ๗ ก้าว ขณะที่ยกเทวดากันเศวตฉัตรตามเสด็จทอดพระเนตรไปยังทิศต่าง ๆ แล้วทรงเปล่งพระอาสภิวาจา (วาจาอย่างองอาจ) ว่า “เราคือผู้เลิศ ของโลกเราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายบัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”

๒.๑๖) เวลาที่พระโพธิสัตว์ ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้า ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก เหล่าสรรพสัตว์ในหมื่นโลกธาตุสามารถมองเห็นกันได้^๔

ธรรมชาติของพระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๖ ประการ ที่ยกมานี้ แม้จะไม่ระบุถึงมหาปुरुสลักษณะไว้อย่างชัดเจนก็จริง แต่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์กันระหว่างมหาบุรุษกับธรรมชาติทั้ง ๑๖ ประการเหล่านี้ เพราะเหตุว่าผู้เป็นมหาบุรุษที่สมบูรณ์ด้วยมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ ที่อุบัติในโลกมนุษย์ และได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเท่านั้น จึงจะเกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติ ๑๖ ประการเหล่านี้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นธรรมชาติของมหาบุรุษโดยแท้^๕

ในมหาปทานสูตร ที่มณิกาย มหาวรรค กล่าวถึง พระสมณโคดมพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ มีคติเป็น ๒ อย่างเท่านั้นคือ

๑) ถ้าผู้ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะมีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จากแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญมีรูปทรงสมเป็นวีรกะตริย์ สามารถอย่ายิราชศัตรูได้พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาวุธไม่ต้องใช้ศาสตรา ครอบครองแผ่นดินโดยธรรม^๖

๒) ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เลิศในโลก

ในมัชฌิมนิกาย พบว่า พราหมณ์กล่าวชื่นชมพระบารมีของพระพุทธเจ้าความว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เสด็จอุบัติมาด้วยแล้วมีพระอิศริยาภพ มีพระวรกายสมบูรณ์ มีพระรัศมีเรืองงาม เป็นผู้นำศรัทธาอย่างยิ่ง มีพระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดั่งทอง เพราะลักษณะมหาบุรุษ ย่อมมีปรากฏในพระวรกายของพระองค์อย่างครบถ้วนและมีพระเนตรแจ่มใส มีพระพักตร์ผุดผ่อง มีวรกายสูงใหญ่ตรง มีพระเดชทรงรุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางหมู่สมณะ เสมือนดวงอาทิตย์รุ่งเรืองอยู่ พระองค์เป็นพระภิกษุมีคุณสมบัติงดงามน่าชื่นชมมีพระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดั่งทอง^๗

ในขุททนิกาย มีการกล่าวถึงมหาปुरुสลักษณะเกี่ยวกับพระสุรเสียงของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีคุณลักษณะพิเศษ ๘ ประการคือ

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗-๓๒/๑๑-๑๕.

^๕ ฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปुरुสลักษณะของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕-๑๖.

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๘.

๑. สละสลวย	๒. ชัดเจน
๓. ไพเราะ	๔. น่าฟัง
๕. กลมกล่อม	๖. ไม่แหบพร่า
๗. ลุ่มลึก	๘. ก้องกังวาน ^๘

จากการศึกษาพบว่า ธรรมชาติของพระพุทธเจ้าทรงมีพระสุรเสียงเปล่งดุจเสียงพรหม คือก้องกังวาน ไพเราะดุจเสียงนกการเวก มีความสละสลวย กลมกล่อมน่าฟัง อีกทั้งมีความลุ่มลึก แต่ชัดเจนและไม่แหบพร่า พระสุรเสียงของพระพุทธเจ้าทำให้ผู้ฟังเกิดความยินดี ปราโมทย์ สงบ เย็น คุณลักษณะพิเศษแห่งเสียงนี้ตรงกับมหาปุริสลักษณะที่ ๒๘

ในลักขณสูตร ที่มณีกาย ปฏิวรรค พระพุทธเจ้าตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายถึงมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการความว่า

ดูก่อนพระภิกษุทั้งหลาย มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ที่มหาบุรุษประกอบแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้มีคติสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระจักรพรรดิ

อนึ่ง ถ้ามหาบุรุษเสด็จออกบวชจะเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้ามีหลังคา คือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก^๙

๒.๑.๒ มหาปุริสลักษณะในคัมภีร์อรรถกถา

ในสมัยคคิลาลินี อรรถกถาที่มณีกาย (มหาปทานสูตร) พระพุทธโฆษาจารย์ได้อรรถาธิบาย มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ของพระพุทธเจ้าโดยวิเคราะห์อย่างละเอียด ทำให้มองเห็นภาพ พุทธลักษณะต่าง ๆ เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ขึ้นด้วยการอธิบายมหาปุริสลักษณะแง่กายภาพที่มีลักษณะ พิเศษแตกต่างจากคนธรรมดาสามัญ อีกทางใช้วิธีการ อรรถาธิบายด้วยการอุปมาเปรียบเทียบ มหาปุริสลักษณะต่าง ๆ กับสิ่งธรรมชาติ คน สัตว์ พรหม ศาสตรา สิ่งประดับ เป็นต้น^{๑๐}

๒.๑.๓ มหาปุริสลักษณะในปณณิวีสเส

คัมภีร์ปณณิวีสเสที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาได้แก่ คัมภีร์มิลินทปัญหา ซึ่งคัมภีร์เล่มนี้ มีการกล่าวถึงมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการไว้เช่นเดียวกัน

จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์มิลินทปัญหามีการกล่าวถึงมหาปุริสลักษณะบาง ประการของพระพุทธเจ้าในบทสนทนายระหว่างพระยามิลินท์กับพระนาคเสน ดังนี้

พระยามิลินท์	“ข้าแต่พระนาคเสนพระพุทธเจ้าประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ และประดับด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ มีสีกาย ดังทองคำ มีพระรัศมีสว่างรอบพระองค์ด้านละ ๑ วา เป็นนิจจจริงหรือ?
--------------	---

^๘ ชุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๐/๕๓๖.

^๙ ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๐/๑๕๙.

^{๑๐} ดุรายละเอียดใน ที.ม.อ.(ไทย) ๑๒/๑๑๖.

- พระ นาคเสน “ขอถวายพระพรจริงอย่างนั้น”
- พระยามิลินท์ “ข้าแต่พระ ผู้เป็นเจ้าพระมารดาบิดาประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการกับระดับด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการมีพระวรกาย ดังทองคำ มีพระรัศมีข้างละ ๑ วา หรือไม่?
- พระนาคเสน “ขอถวายพระพร พระมารดาบิดาไม่เป็นอย่างนั้น”
- พระยามิลินท์ “ข้าแต่พระนาคเสน เมื่อพระมารดาบิดาไม่เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าจะเป็นอย่างนั้นได้หรือไม่ เพราะธรรมด้าย่อมคล้ายกับมารดาหรือคล้ายข้างบิดา ?”
- พระนาคเสน “ขอถวายพระพร ดอกปทุมหรือดอกอุบล ดอกปทุมหรือมิใช่ ?
- พระยามิลินท์ “มิใช่ พระผู้เป็นเจ้า เพราะดอกบัวเหล่านั้นเกิดอยู่ในน้ำ เกิดอยู่ในดิน แลอยู่ในน้ำ”
- พระนาคเสน “ขอถวายพระพร ดอกบัวเหล่านั้นมีสี มีกลิ่น รส เหมือนดินกับน้ำหรือไม่
- พระยามิลินท์ “ไม่พระผู้เป็นเจ้า”
- พระนาคเสน “ข้อนี้ก็ฉันทันนั้นแหละมหาบพิตร”
- พระยามิลินท์ “พระผู้เป็นเจ้าเข้าใจแก่เป็นอันถูกต้องดีแล้ว”^{๑๑}

จากบทสนทนาระหว่างพระยามิลินท์กับพระนาคเสน ดังที่ยกมานี้ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่สนับสนุนว่ามหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการไม่ปรากฏแก่บุคคลทั่วไปแม้กระทั่งพุทธบิดาหรือพุทธมารดาที่ไม่ส่งมีลักษณะพิเศษดังกล่าว ด้วยเหตุผลว่ามหาบุรุษลักษณะจะปรากฏเฉพาะมหาบุรุษผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น หากพิจารณาถึงเรื่องกรรมพันธุ์คนทั่วไปก็จะมีรูปร่างไม่แตกต่างจากผู้เป็นบิดามารดา แม้แต่มหาบุรุษรูปลักษณะพื้นฐานทั่วไปคงไม่แตกต่างจากพุทธบิดาและพุทธมารดาเสียทีเดียว โครจเฉพาะมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการและอนุพยัญชนะ ๘๐ เท่านั้นที่แสดงถึงความแตกต่าง ซึ่งในบทสนทนาระหว่างพระยามิลินท์กับพระนาคเสน พระนาคเสนก็ได้เปรียบเทียบอย่างเห็นภาพชัดเจน ดุจดอกบัวแม้จะเกิดในดินในน้ำแต่มีสีกลิ่น รส ที่เลิศกว่าดินและน้ำ

^{๑๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มิลินทปัญหา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓),

๒.๒ มหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า

๒.๒.๑ มหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะ

มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการที่กล่าวไว้ครบบริบูรณ์ใน ลักษณะสูตร ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคและมหาปทานสูตร ทีฆนิกาย มหาวรรค แห่งพระสุตตันตปิฎก มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้า มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน

มหาบุรุษไม่เป็นเหมือนคนอื่น เมื่อคนอื่นวางเท้าลงบนแผ่นดินปลายฝ่าเท้าสั่นเท้า หรือข้างเท้าย่อมจรดก่อน ก็แต่อย่างปรากฏช่องในตอนกลาง แม้เมื่อยกขึ้นส่วนหนึ่งในปลายฝ่าเท้าเป็นต้นนั้นแหละก็ยกขึ้นก่อน ฝ่าพระบาททั้งสองของมหาบุรุษนั้นย่อมจรดพื้นโดยทรงเหยียบพระบาทครึ่งหนึ่ง พื้นรองเท้าทองคำฉะนั้น ทรงยกพระบาทขึ้นจากพื้นก็โดยทำนองเดียวกันนั้นแหละ เพราะฉะนั้น มหาบุรุษนี้ซึ่งเป็นผู้มีพระบาทเรียบเสมอกัน^{๑๒}

๒. พื้นพระบาททั้ง ๒ มีจักรปรากฏ

อันเป็นความพิเศษของมหาบุรุษเพราะว่า บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ดุมของจักรเหล่านั้นปรากฏ ณ ท่ามกลางพื้นพระบาทลวดลายวงกลม กำหนดด้วยดุม ย่อมปรากฏวงกลม ล้อมหน้าดุมปรากฏ ท่อน้ำปรากฏ ชีปรากฏ ลวดลายวงกลมในชีปรากฏ กงปรากฏ กงแก้วมณีปรากฏอีกทั้งปรากฏ รูปหอก รูปแว่นส่องพระฉาย รูปดอกพุดซ้อน รูปสายสร้อย รูปถาดทอง รูปมัจฉาคู รูปตั้ง รูปขอรูป รูปปราสาท รูปเสาระเบียด รูปเศวตฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพัดใบตาล รูปหางนกยูงรูปพัทवालวิชนี รูปมงกุฏ รูปแก้วมณี รูปบาตร รูปพวงดอกมะลิ รูปดอกบัวขาบ รูปดอกบัวแดง รูปดอกบัวขาว รูปดอกประทุม รูปดอกบุณฑริก รูปหม้อเต็มด้วยน้ำ รูปถาดเต็มด้วยน้ำ รูปมหาสมุทร รูปเขาจักรวาล รูปป่าหิมพานต์ รูปเขาสีเนรุ รูปพระจันทร์รูป พระอาทิตย์รูปดาวนักษัตร รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ รูปทวีปน้อย ๒๐๐๐ ทั้งหมดโดยที่รูปซึ่งบริวารของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยเป็นบริวารของจักรลักษณะนั่นเอง^{๑๓}

๓. มีสันพระบาทยืนยาว

ความว่ามีสันพระบาทบริบูรณ์ อธิบายว่า สันพระบาทของมหาบุรุษไม่เหมือนสันเท้าของคนอื่นที่ยาว ลำแข้งตั้งอยู่สุดสันเท้าเป็นเหมือนตัดสันเท้าตั้งอยู่ฉะนั้น แต่ของมหาบุรุษพระบาทมี ๔ ส่วนปลายพระบาทมี ๒ ส่วนลำพระองค์ตั้งอยู่ในส่วนที่ ๓ สันพระบาทในส่วนที่ ๔ เป็นเช่นนี้กับลูกคลื่นหนึ่ง ทำด้วยผ้ากัมพลสีแดง ดุจมันด้วยปลายเข็มแล้วตั้งไว้^{๑๔}

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๓.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๔/๑๖๖.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๖/๑๖๗.

๔. มีพระองค์เดียว

นิ้วพระหัตถ์ของมหาบุรุษไม่เป็นเหมือนนิ้วของคนอื่นที่บางนิ้วยาว บางนิ้วสั้น แต่ของมหาบุรุษ นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทยาวเหมือนของวานร ข้างโคนใหญ่แล้วเรียวไปโดยลำดับ ถึงปลายนิ้ว เช่นเดียวกับแท่งหรรดาคีที่ขยำด้วยน้ำมันยางแล้วปั้นไว้ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า มีนิ้วพระหัตถ์ที่ยาว^{๑๕}

๕. มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม

มหาบุรุษมีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่มดุจปุยม่ายที่ยีได้ ๑๐๐ ครั้ง อาจรวมตั้งไว้ในเนยใส แม้ในเวลาพระชนม์เจริญพระหัตถ์และพระบาทก็จักอ่อนนุ่มเหมือนเมื่อพอประสูติพระหัตถ์และพระบาทของพระโพธิสัตว์นั้นอ่อนนุ่มเพราะฉะนั้นพระโพธิสัตว์จึงมีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม^{๑๖}

๖. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจรูปตาข่าย

ในระหว่างพระองค์หนึ่งไม่ติดกัน เพราะผู้มีมือติดกันเป็นพืดเช่นนี้ ถูกกำจัดโดยบุรุษโทษ แม้บวชก็ไม่ได้ แต่มหาบุรุษมีนิ้วพระหัตถ์๔ นิ้วพระบาท๕ ขีดสนิทเป็นอันเดียวกัน ก็เพราะพระองค์ทั้งหลายขีดสนิทเป็นอันเดียวกัน พระองค์ทั้งหลายจึงติดกันและกัน มีลักษณะเป็นข้าวเหนียวตั้งอยู่ พระหัตถ์และพระบาทของพระโพธิสัตว์นั้นเป็นเช่นกับหน้าต่าง ตาข่ายอันช่างพูด ฉลาดดี ประกอบแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจตาข่าย^{๑๗}

๗. มีข้อพระบาทสูงสุดดุจสังข์คว่ำ

ในข้อนี้อธิบายว่าเพราะข้อพระบาทตั้งอยู่เบื้องบน พระบาทของพระโพธิสัตว์จึงมีบาทบาทเหมือนสังข์คว่ำ จริงอยู่ ข้อเท้าของคนอื่นอยู่ที่หลังเท้า เพราะฉะนั้น เท้าของคนเหล่านั้นจึงติดกันเหมือนติดด้วยสลักกับกลอกไม่ได้ตามสะดวก เมื่อเดินไปฝ่าเท้าไม่ปรากฏแต่ข้อพระบาทของมหาบุรุษขึ้นไปตั้งอยู่เบื้องบน เพราะฉะนั้นพระวรกายท่อนบนของมหาบุรุษตั้งแต่พระนาภีขึ้นไปจึงมิได้ห้วนไหวเลย ดุจพระสุวรรณภูมิมาประดิษฐานอยู่ในเรือ พระวรกายท่อนเบื้องล่างย่อมไหว พระบาทกลอกกลับได้สะดวก เมื่อชนทั้งหลายยืนอยู่ข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้างแม้ในข้างทั้งสองก็เห็นฝ่าพระบาทย่อมปรากฏแต่ไม่ปรากฏเหมือนยืนอยู่ข้างหลัง^{๑๘}

๘. มีพระขงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย

มีพระขงฆ์บริบูรณ์ด้วยหุ้มพระมังสะเต็ม ไม่ใช่เนื้อสะโพกติดโดยความเป็นอันเดียว ประกอบด้วยพระขงฆ์เช่นกับทองข้าวสาลี ท้องข้าวเหนียว^{๑๙}

^{๑๕} อ้างแล้ว.

^{๑๖} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๑๗} อ้างแล้ว.

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๒/๑๗๒.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๔/๑๗๔.

๙. เมื่อประทับยืน พระหัตถ์จับถึงพระขานู

มหาบุรุษนั้นไม่ค่อม ไม่แคะ ก็คนที่เหลือเป็นคนค่อมเป็นคนแคะ คนค่อมกายส่วนบนไม่บริบูรณ์คนแคะกายส่วนล่างไม่บริบูรณ์ คนเหล่านั้นเพราะกายไม่บริบูรณ์ เมื่อก้มลงจึงไม่สามารถรูปคลำเข้าได้ แต่ถ้ามหาบุรุษมีพระวรกายทั้งส่วนบนและส่วนล่างบริบูรณ์ จึงสามารถรูปคลำได้^{๒๐}

๑๐. มีพระคฺยเร้นอยู่ในฝัก

มหาบุรุษมีพระคฺยหะซ่อนอยู่ในฝัก ดุจฝักบัวทอง ดุจคฺยหะแห่งโคและช้างเป็นต้น เพราะเหตุนั้น มหาบุรุษทรงมีพระคฺยหะเร้นอยู่ในฝักมีอรรถาธิบายว่าองค์ขาดควรปกปิดด้วยผ้า^{๒๑}

๑๑. มีพระฉวีเปล่งปลั่งดุจทอง

ในข้อนี้มีอรรถาธิบายว่า มหาบุรุษเช่นกับรูปทองแท่งที่คลุกเคล้าด้วยสีแดงชาดแล้วขัดด้วยเชียวเสื่อแล้วระบายด้วยดินสอแดงตั้งไว้ ด้วยเหตุว่าพระวรกายของมหาบุรุษแน่นสนิทละเอียดแล้วจึงแสดงพระฉวีวรรณ มหาบุรุษมีพระฉวีคล้ายสีทองคำ^{๒๒}

๑๒. มีพระฉวีละเอียดดุจสีไม้ติดพระวรกาย

อรรถาธิบายว่า ธูลีหรือมลทินไม่ติด คือกลิ่นเหมือนหยาดน้ำกลิ้งจากใบบัว ก็พระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงกระทำการชำระพระหัตถ์เป็นต้น เพื่อกำหนดฤดูเพื่อผลบุญของพวกทนาย อนึ่งทรงกระทำแม้โดยหลักปฏิบัติตนเอง ข้อนี้ท่านกล่าวไว้ว่า ก็ภิกษุผู้จะเข้าไปสู่เสนาสนะควรชำระเท้าแล้วจึงเข้าไป^{๒๓}

๑๓. พระโลมาขุมละเส้น

มนุษย์ทั่วไปจะมีขนคนเกิดขุมละสองสามเส้น แต่พระโลมาของมหาบุรุษจะมีขุมละเส้นและมีเส้นพระโลมาสีดำนิตดุจสีดอกอัญชันทั่วทั้งพระสรีระกาย และเวียนเป็นทักษิณาวฏ์ได้ ๕ รอบ^{๒๔}

๑๔. มีพระโลมาติปลายงอนขึ้นเวียนเป็นทักษิณาวฏ์

มหาบุรุษมีพระโลมาติมีปลายงอนขึ้นเบื้องบน ตอนปลายเวียนเป็นทักษิณาวฏ์ตั้งอยู่มองดูพระพักตร์งาม เพราะฉะนั้นมหาบุรุษมีพระโลมาติที่ปลายงอนขึ้นเบื้องบน^{๒๕}

๑๕. มีพระวรกายตั้งตรงดุจพระกายพรหม

มหาบุรุษมีพระวรกายตรงเหมือนกายพรหม คือมีพระวรกายสูงตรงขึ้นไปทีเดียว ความจริงโดยมากสัตว์ทั้งหลายย่อมโน้มไปในที่ทั้งสามคือที่คอที่สะเอวที่เข่าทั้งสองสัตว์เหล่านั้นเมื่อน้อมไปที่

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๐.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๐/๑๗๙.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๘/๑๗๗.

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๖/๑๗๖.

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๒/๑๘๙.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๒/๑๗๒.

สะเอวย่อมไปข้างหลังในที่ทั้งสองพวกนั้นย่อมโน้มไปข้างหน้าก็สัตว์บางพวกมีร่างกายสูง มีข้างคดบางพวกหงนหน้าเที้ยวไปเหมือนจะนับดวงดาว บางพวกมีเนื้อและเลือดน้อยเป็นเช่นคนเป็นโรคเสียดท้อง บางพวกโน้มไปข้างหน้าเดินตัวสั้น อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าก็ มหาบุรุษนี้ทรงดำเนินพระวรกายตรงทีเดียวมีประมาณเท่าส่วนสูง จักเป็นดุจเสาทองที่ยกขึ้นในเทพนคร อันหนึ่งพึงทราบว่ข้อนี้ท่านกล่าวว่าหมายถึงข้อที่มหาบุรุษลักษณะของมหาบุรุษ ซึ่งพอประสูติยังไม่บริบูรณ์ด้วยประการทั้งปวงจะเจริญในโอกาสต่อไป^{๒๖}

๑๖. มีพระมั่งสะในที่ ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์

มหาบุรุษมีพระมั่งสะฟูบริบูรณ์ด้วยดี ในวันที่ ๗ สถาน คือหลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง จะงอยพระอังสาทั้งสอง พระศอก เพราะฉะนั้นมหาบุรุษจึงชื่อว่าพระมั่งสะเต็มในที่ ๗ สถาน แต่ของคนเหล่าอื่นที่หลังมือและหลังเท้า เป็นต้นปรากฏเส้นเลือดเป็นตาข่ายที่จะงอยบ่าและคอปรากฏปลายกระดูก มนุษย์เหล่านั้นย่อมปรากฏเหมือนเปรต มหาบุรุษไม่ปรากฏเหมือนอย่างนั้น ก็มหาบุรุษมีพระศอกเช่นกับคลองทองคำที่เขากลึงด้วยหลังพระหัตถ์เป็นต้น มีเส้นเลือดเป็นตาข่ายซ่อนไว้เพราะมีพระมั่งสะฟูบริบูรณ์ ในที่ ๗ สถาน ย่อมปรากฏเหมือนรูปศิลาและรูปปั้น ฉะนั้น^{๒๗}

๑๗. มีพระวรกายทั้งส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์

มหาบุรุษมีกึ่งกายท่อนบนเหมือนถึงกายท่อนหน้าของราชสีห์ เพราะฉะนั้นมหาบุรุษจึงชื่อว่ามีส่วนพระวรกายเบื้องหน้ากึ่งกายเบื้องหน้าแห่งราชสีห์ เพราะว่ากายเบื้องหน้าของราชสีห์บริบูรณ์ กายเบื้องหลังไม่บริบูรณ์ ก็พระวรกายทั้งของมหาบุรุษบริบูรณ์ดุจกายเบื้องหน้าของราชสีห์ แม้พระวรกายของมหาบุรุษก็เหมือนกายราชสีห์ย่อมไม่ตั้งอยู่สูงๆต่ำๆด้วยสามารถแห่งความฟูและความแพบเป็นต้น แต่ยาวในที่ควรยาวยอมเป็นอย่งนั้นในที่ควรสั้นควรล่า ควรเรียว ควรกว้าง ควรกลม ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลายมหาบุรุษทรงปล้มพระทัยนักแล เมื่อผลกรรมปรากฏทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนไดยาว อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่ยาว ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดสั้น อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่สั้น ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดล่า อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่ล่า ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดเรียวอวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่เรียว ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดกว้าง อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่กว้าง ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดกลม อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่กลม ” อดิภาพของมหาบุรุษสะสมไว้ด้วยทานจิตบุญจิต ตระเตรียมไว้ด้วยบารมี๑๐ด้วยประการฉะนี้ ศิลปินทั้งปวงหรือผู้มีฤทธิ์ทั้งปวงในโลกไม่สามารถสร้างรูปเปรียบได้^{๒๘}

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๐๖/๑๖๗.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๐๘/๑๖๙.

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๔/๑๘๒.

๑๘. มีพระปฤษฎางค์ราบเรียบเต็มเสมอกัน

มหาบุรุษมีอังสาเต็มคือบริบูรณ์ เพราะเหตุนี้ มหาบุรุษจึงมีระหว่างพระอังสาเต็มอันที่จริงฐานันั้นของคนพวกอื่นบุ่มหลังและท้องทั้งสองปรากฏเฉพาะตัวแต่ของมหาบุรุษพื้นพระมิ่งสาตั้งแต่บั้นพระองค์จนถึงพระศอนี้ไปปิดพระปฤษฎางค์ตั้งอยู่เหมือนแผ่นกระดานทองที่ยกขึ้นตั้งไว้^{๒๙}

๑๙. มีพระวรกายเป็นปริมณฑลจุดปริมณฑลของตันไทร

มหาบุรุษมีพระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วา ของพระองค์ มหาบุรุษมีปริมณฑลจุดตันนิโครธอธิบายว่ามหาบุรุษแม้โดยพระวรกายประมาณเท่ากันหยุดตันนิโครธมีลำต้นและกิ่งเสมอกันเพราะจะเป็น ๕๐ ศอกก็ตาม ๑๐๐ ก็ตามย่อมมีปริมาณเท่ากันทั้งส่วนยาวทั้งส่วนกว้าง กายหรือว่าของคนอื่นยาวไม่เท่ากัน เพราะฉะนั้น พระวรกายของมหาบุรุษเท่ากับว่าของพระองค์ และวาของมหาบุรุษเท่ากับกายของพระองค์^{๓๐}

๒๐. มีลำพระศอกกลมงามเท่ากันตลอด

มหาบุรุษมีลำพระศอกเท่ากัน คนบางคนมีลำคอยาว คด หนา เหมือนนกกระเรียนเหมือนนกยาง เหมือนหมู เวลาพูดเอ็นเป็นตาข่ายย่อมปรากฏเสียงออกมาแหบฉั่นไต่ ของมหาบุรุษไม่เหมือนอย่างนั้น ก็ลำพระศอกของมหาบุรุษเป็น เช่น กับกลองที่เขากลึงดีแล้วในเวลาตีสเอ็นเป็นตาข่ายไม่ปรากฏพระสุรเสียงดังก้องดุจเสียงเมฆกระหึ่ม^{๓๑}

๒๑. มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี

เส้นประสาทนำไปซึ่งรสชื่อว่า รสคคสา เป็นชื่อของเส้นประสาทนำรสอาหารของมหาบุรุษนั้นเลิศ เพราะเหตุนี้ มหาบุรุษจึงเป็นผู้ที่มีปลายเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารอันเลิศ มีเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารประมาณ ๗,๐๐๐ เส้น มีปลายขึ้นเบื้องบนแล้วรวมเข้าที่ลำพระศอนั่นเอง พระกระยาหารแม้เพียงเม็ดงาตั้งอยู่ ณ ปลายพระชิวหาย่อมแผ่ไปทั่วพระวรกายทุกส่วนด้วยเหตุนี้แล เมื่อมหาบุรุษทรงเริ่มตั้งความเพียรอันยิ่งใหญ่ได้ยังพระวรกายให้เป็นไปอยู่ได้ ด้วยข้าวสารเม็ดเดียวเป็นต้นบ้าง ด้วยเพียงผักดองฝายมือหนึ่งบ้าง แต่ของคนอื่นเพราะไม่มีอย่างนั้นรสโอชาจึงไม่แผ่ไปทั่วกาย เพราะเหตุนี้ชนเหล่านั้นจึงมีโรคมามาก^{๓๒}

^{๒๙} อ่างแล้ว.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๐.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๔/๑๘๒.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๖/๑๘๔.

๒๒. มีพระหนุดุจคางราชสีห์

พระหนุของมหาบุรุษดุจคางของราชสีห์ เพราะฉะนั้น มหาบุรุษจึงมีพระหนุดุจคางราชสีห์ อธิบายว่า ราชสีห์มีคางท่อนล่างบริสุทธ์ท่อนบนไม่บริสุทธ์ แต่ของมหาบุรุษบริสุทธ์แม้ทั้งสองดุจคาง เบื้องล่างของราชสีห์ เป็นเช่นกับพระจันทร์ในวันขึ้น ๑๒ ค่ำ^{๓๓}

๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ซี่

มีพระทนต์ ๔๐ซี่ คือข้างล่าง ๒๐ซี่ ข้างบน ๒๐ซี่ พระองค์ผู้ประเสริฐมีพระทนต์ ๔๐ องค์ คนอื่นแม้มีฟันครบบริบูรณ์ก็มี ๓๒ ซี่ แต่ถ้ากุมารนี้จะมี ๔๐ องค์^{๓๔}

๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน

พระทนต์ของมหาบุรุษจะตั้งอยู่เสมอกันไม่ห่าง ของคนเหล่านี้ ฟันบางซี่สูง บางซี่ต่ำ บางซี่ไม่เสมอกัน แต่ของมหาบุรุษนี้จะเสมอกันดุจดั่งหิมสังข์ ที่ช่างเหล็กตัด ฉะนั้น^{๓๕}

๒๕. มีพระทนต์เรียบสนิทไม่ห่างกัน

ฟันของพวกคนอื่นห่างเหมือนฟันจระเข้ เมื่อเคี้ยวปลาและเนื้อมัดระหว่างฟัน แต่พระทนต์ของมหาบุรุษจะไม่ห่างดุจแฉกแก้ววิเชียรที่ตั้งไว้บนแผ่นกระดานทอง^{๓๖}

๒๖. มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม

ฟันของบุรุษอื่นเป็นฟันเสียขึ้น เพราะฉะนั้น เขี้ยวเขาบางซี่สีดำบ้าง ไม่มีสีบ้าง แต่มหาบุรุษนี้มีพระทนต์ขาวสะอาด จักเป็นพระทนต์ประกอบด้วยรัศมีรุ่งเรืองยิ่งกว่าเม็ดดาวประกายพลุก^{๓๗}

๒๗. มีพระชีวหาอ่อนและยาว

มหาบุรุษพระชีวหาอ่อนและยาว แต่ลิ้นของคนอื่นหนาบ้าง เล็กบ้าง สั้นบ้าง กระด้างบ้าง ไม่เสมอบ้างแต่พระชีวหาของมหาบุรุษอ่อนและยาวสมบูรณ์ด้วยสืมหาบุรุษนั้นเพื่อปลดเปลื้องความสงสัยของผู้ที่มาเพื่อแสวงหาลักษณะนั้น เพราะพระชีวหาอ่อนจึงทรงแลพระชีวหานั้นดุจของแข็งที่สะอาดแล้วลูบช่องพระนาสิกทั้งสองได้เพราะพระชีวหายาวจึงลูบช่องพระกรรณทั้งสองได้ ทรงประกาศความที่พระชีวหานั้นอ่อนและยาวอย่างนี้ จึงทรงปลดเปลื้องความสงสัยของพราหมณ์ผู้พยากรณ์เหล่านั้นได้หมายถึงพระชีวหาที่สมบูรณ์ด้วยลักษณะทั้งสองอย่างนี้^{๓๘}

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๘/๑๙๔.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๔/๑๙๑.

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๖๙.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

๒๘. มีพระสุรเสียงดุเสียงพรหม

แม้คนพวกอื่นย่อมมีเสียงขาดบ้าง แตกบ้าง เสียงเหมือนกาบ้าง แต่มหาบุรุษจักทรงประกอบด้วยเสียง เช่นกับเสียงของท้าวมหาพรหม ด้วยว่า ท้าวมหาพรหมมีเสียงแจ่มใส เพราะไม่กลั่นด้วยน้ำดีและเสมหะ กรรมแม้อันมหาบุรุษทรงกระทำแล้วย่อมชำระวัตถุของเสียงนั้น เพราะวัตถุบริสุทธิ์เสียงปรากฏขึ้นตั้งแต่พระนาภีเป็นเสียงบริสุทธิ์ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมปรากฏชัด มหาบุรุษหล่อเสียงนกกการเวก เพราะฉะนั้นมหาบุรุษจึงตรัส มีสำเนียงดุเสียงนกกการเวก อธิบายว่า มหาบุรุษมีพระสุรเสียงก้องไพเราะดุเสียงนกกการเวกอันน่าชื่นชม^{๓๙}

๒๙. มีพระเนตรดำสนิท

มหาบุรุษมีพระเนตรไม่ดำทั้งหมด พระเนตรของพระองค์ประกอบด้วยสีเขียวบริสุทธิ์ยิ่งนัก เช่นกับดอกสามหาวในที่ควรเขียว ในที่ควรเหลืองก็มีสีเหลืองเช่นกับดอกกรรณิการ์ ในที่ควรแดงก็มีสีแดงเช่นเดียวกับดอกชบา ในที่ที่ควรขาวก็มีสีขาวเช่นกับดาวประกายพุกฤษ์ ในที่ควรดำก็มีสีดำเช่นกับลูกประคำดีควาย พระเนตรย่อมปรากฏ เช่นกับสีหบัญชรแก้วอันเผยออก^{๔๐}

๓๐. มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพ็งตลอด

ดวงพระเนตรของมหาบุรุษทั้งหมดนั้นแตกต่างกับดวงตาของโคดำเป็นธาตุหนา แต่ของลูกโคแดงผ่องใส อธิบายว่ามหาบุรุษมีดวงพระเนตรเช่นกับโคแดงอ่อน ซึ่งเกิดได้ครู่เดียว จจริงอยู่ดวงตาของคนอื่นไม่บริสุทธิ์ประกอบด้วยตาถลนออกมาบ้าง ลีกลงไปบ้าง เช่น ตาสัตว์ มีข้างและหนุ เป็นตัน^{๔๑}

๓๑. มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนปุยนุ่น

พระอุณาโลมของมหาบุรุษเกิดในที่สุดพระนาสิกท่ามกลางพระโขนงทั้งสองและขึ้นไปเกิดในท่ามกลางพระนลาฏ พระอุณาโลมมีสีเสมอด้วยดาวประกายพุกฤษ์ และเช่นกับใยฝ้ายที่ยืดได้ ๑๐๐ ครั้ง ซึ่งเขาใส่ลงไปในเนยใสตั้งไว้ และเสมอด้วยนุ่นไม้จั่วและนุ่นเคลือ นี่เป็นข้อเปรียบเทียบ เพราะความขาวของนุ่น เมื่อจับปลายเส้นพระโลมาแล้วดึงออกจะได้ประมาณครึ่งพระพาหา ครั้นปล่อยเส้นพระโลมาก็จะม้วนเป็นทักษิณาวรรตมีปลายในเบื้องบนตั้งอยู่พระอุณาโลมนั้น พระอุณาโลมนั้นย่อมรุ่งเรืองไปด้วยสิริเป็นที่จับใจนักดุจฟองน้ำเงินตั้งอยู่ ณ ท่ามกลางแผ่นกระดานทอง ดุจลายน้ำนมไหลออกจากหม้อทอง และดุจดาวประกายพุกฤษ์บนท้องฟ้าย่อมด้วยแสงอรุณนั้น^{๔๒}

^{๓๙} อ่างแล้ว.

^{๔๐} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๘/๑๘๖.

^{๔๑} อ่างแล้ว.

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๒/๑๘๗.

๓๒. มีพระเศียรงามบริสุทธิ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

อาศัยอำนาจประโยชน์ ๒ อย่างคือความที่พระนลาฏบริบูรณ์และความที่พระเศียรบริบูรณ์ อธิบายว่า เพราะว่าพื้นพระมิ่งสะของมหาบุรุษนั้นขึ้นตั้งแต่หมวกพระกรณเบี่ยงขวาปกพระนลาฏ ทั้งสิ้นเต็มบริบูรณ์ ไปจดหมวกพระกรณเบี่ยงซ้าย งดงามเหมือนแผ่นอุณหิสเครื่องประดับของ พระราชาชนทั้งหลาย แต่ชนเหล่าอื่นมีศีรษะไม่บริบูรณ์ บางคนมีศีรษะเหมือนลิง บางคนมีศีรษะ เหมือนผลไม้ บางคนมีศีรษะเหมือนช้าง บางคนมีศีรษะเหมือนหม้อ บางคนมีศีรษะเหมือนเงือกเขา แต่มหาบุรุษมีพระเศียรเช่นกับฟองน้ำบริสุทธิ์ดี ดุจมวลด้วยปลายเข็มตั้ง ไว้ในสองในนั้น ในนัยแรก พระกุมารมีพระเศียรดุจพระเศียรเป็นปริมณฑลในที่ทั้งปวงดุจอุณหิสเพราะเหตุนี้จึงชื่อว่ามีพระเศียร เป็นปริมณฑลดุจอุณหิส ^{๔๓}

จากการศึกษาพบว่านอกเหนือจากมหาบุรุษ ๓๒ ประการแล้วย่อมปรากฏลักษณะ ข้อปลีกย่อยหรือองค์ประกอบย่อยของมหาบุรุษที่นิยมเรียกว่า ”อสีตยานุพยัญชนะหรืออนุพยัญชนะ ๘๐ ประการของพระพุทธเจ้า

๑. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวยาวแหลมตั้งแต่โคนจนถึงปลายนิ้ว

๒. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลมงามดุจกลิ้งไว้

๓. พระนขา(เล็บ)มีสีแดงสวยงาม

๔. ปลายพระหัตถ์๑๐ นิ้วมีปลายงอนขึ้นสวยงาม(ดูรูปภาพที่ ๑๒ ในภาคผนวก)

๕. พระโขนง(คิ้ว)มีวรรณะเครื่องกลมดำสนิทสวยงาม

๖. พระบาทและข้อพระหัตถ์ซ่อนอยู่ในพระมิ่งสะไม่ปรากฏนูนขึ้น

๗. ข้อพระบาทและข้อพระพักตร์ซ่อนอยู่ในพระมิ่งสะไม่ปรากฏนูนขึ้น

๘. ทรงพระราชดำเนินสง่างามดุจโคสุภะ

๙. ขณะพระดำเนินจะยกพระบาทขวาก่อน พระกายเบี่ยงซ้ายยกย้ายตาม

๑๐. พระขานู(หัวเข่า)เกลี้ยงกลมไม่ปรากฏลูกสะบ้า

๑๑. มีพระลักษณะบุรุษสมบูรณ์ไม่มีกิริยาสตรี

๑๒. มีพระนาภี(สะดือ)โครงงานไม่บกพร่อง

๑๓. มีพระอุทร(ท้อง)สัณฐานเล็ก

๑๔. หน้าพระอุทรมีลายเวียนเป็นทักษิณาวรรต(เวียนขวา)

๑๕. ลำพระเพลา ทั้ง ๒ (ท่อนขา) กลมงามเหมือนท่อนกล้วย

๑๗. พระอวัยวะน้อยใหญ่งามบริบูรณ์หาที่ตำหนิมิได้

๑๘. พระมิ่งสะที่ควรหนักหนาที่ควรบางก็บาง

๑๙. พระมิ่งสะมิได้หดและเหี่ยวในในที่ใดที่หนึ่ง

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๐/๑๘๗.

๒๐. มีพระสรีระทั้งปวงปราศจากไฟและปาน
๒๑. มีพระสรีระทั้งปวงปราศจากมูลแมลงวัน
๒๒. พระวรกายบริสุทธิ์ทั้งเบื้องบนเบื้องล่าง
๒๓. พระวรกายบริสุทธิ์ปราศจากมลทินทั้งปวง
๒๔. ทรงมีพระกำลังมากเท่ากับช้างล้านเชือก
๒๕. พระนาสิก(จมูก)สูงโด่งสวยงาม
๒๖. สันฐานพระนาสิกงามแฉล้มแหลมข้อย
๒๗. ริมพระโอษฐ์เบื่องบนเบื่องล่างเสมอกันดี มีสีแดงดุจดุจดมำลึงสุก
๒๘. มีพระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมลทินทั้งปวง
๒๙. มีพระทนต์ขาวบริสุทธิ์ดุจเปลือกหอยสังข์
๓๐. มีพระทนต์เกลี้ยงสนิทไม่มีริ้วรอย
๓๑. มีพระอินทรีย์ ๕ มีจักขุนทรีย์เป็นต้นงานบริสุทธิ์
๓๒. มีพระเขี้ยวแก้วทั้ง ๔ กลมสมบูรณ์ดี
๓๓. ดวงพระพักตร์สันฐานยาวรูปไข่
๓๔. พระปรารค์ทั้งสองเต็มอัมบริบูรณ์
๓๕. ลายพระพักตร์ทั้งสองมีรอยลึก
๓๖. ลายพระพักตร์ทั้งสองมีรอยยาว
๓๗. ลายพระพักตร์ทั้งสองมีรอยเส้นตรงไม่คด
๓๘. ลายพระพักตร์ทั้งสองมีรอยสีแดงรุ่งเรือง
๓๙. พระวรกายมีรัศมีสว่างรอบเป็นปริมณฑล
๔๐. กระพุ่มพระปรารค์ทั้ง ๒ เต็มอัมบริบูรณ์
๔๑. กระบอกพระเนตรทั้ง ๒ ข้างกว้างและยาวเสมอกัน
๔๒. ดวงพระเนตรประกอบด้วยประสาททั้ง ๔ ผ่องใสบริบูรณ์
๔๓. ปलयเส้นพระโลมา(ขน)ตรงไม่คดงอ
๔๔. พระชีวหา(ลิ้น)มีสันฐานสวยงาม
๔๕. มีพระชีวหาอ่อนไม่กระด้าง
๔๖. พระชีวหา มีสีแดงเข้มสวยงาม
๔๗. พระกรรม(หู)ทั้งสองข้างมีสันฐานยาวเหมือนกลีบดอกบัว
๔๘. พระกรรมทั้ง ๒ มีสันฐานกลมยาว
๔๙. พระเส้น(เอ็น)ทั้งหลายเป็นระเบียบดีงาม
๕๐. พระเส้นทั้งหลายไม่หดยอด

๕๑. พระเส้นทั้งหลายฝังอยู่ในพระมังสะไม่หนุนขึ้นให้เห็น
๕๒. มีพระเศียรสัณฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว
๕๓. พระนลาฏ(หน้าผาก)กว้างยาวเสมอกันสวยงาม
๕๔. พระนลาฏมีสัณฐานกลมสวยงาม
๕๕. พระโขนงคิ้วกลุ่มงามเหมือนคันธนู
๕๖. เส้นพระโขนงละเอียดสวยงาม
๕๗. เส้นพระโขนงราบเรียบโดยลำดับสวยงาม
๕๘. พระโขนงทั้งสองใหญ่พองาน
๕๙. พระโขนงยาวจนสุดหางพระเนตร
๖๐. ผิวพระมังสะละเอียดเหมือนเนื้อทอง
๖๑. พระวรกายรุ่งเรืองไปด้วยพระสิริ
๖๒. พระวรกายมิได้มีหมอง ผ่องใสอยู่เป็นนิจ
๖๓. มีพระวรกายสดชื่นอยู่ตลอดเวลาดุจดอกปทุมชาติ
๖๔. พระวรกายสัมผัสอ่อนนุ่มสนิทไม่แข็งกระด้าง
๖๕. พระวรกายมีกลิ่นหอมฟุ้งดุจกลิ่นสุคันธชาติกฤษณา
๖๖. เส้นพระโลมา(ขน)เสมอเหมือนกันหมด
๖๗. เส้นพระโลมาละเอียดเสมอกันหมดทั่วสรรพางค์กาย
๖๘. ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ หายพระทัยเข้าออกเดินสะดวก
๖๙. พระโอษฐ์มีสัณฐานงดงามดุจดอกบัวแย้ม
๗๐. กลิ่นพระโอษฐ์หอมเหมือนดอกอูปล
๗๑. พระเกศาดำสนิทเป็นเงางาม
๗๒. กลิ่นพระเกศามีกลิ่นหอม
๗๓. กลิ่นพระเกศาหอมดุจดอกโกมลบุปผาชาติ
๗๔. พระเกศามีสัณฐานกลมสวยทุกเส้น
๗๕. เส้นพระเกศาดำสนิทเหมือนกันทุกเส้น
๗๖. เส้นพระเกศละเอียดอ่อนทุกเส้น
๗๗. เส้นพระเกศาขดเป็นทักษิณาวรรตทุกเส้น
๗๘. เส้นพระเกศาขดเป็นปลายแหลมเหมือนกันหอย
๗๙. เส้นพระเกศามีรัศมีรุ่งเรือง
๘๐. เส้นพระเกศาม้วนเป็นขอดยอดแหลมบนพระเศียร^{๔๔}

^{๔๔} ที.ม.อ.(ไทย) ๑๒/๑๑๗.

๒.๒.๒ มหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะด้านบุคลาธิษฐาน

๑) รูปจักรและรูปมงคล ๑๐๘

ตามคติอินเดียโบราณ เชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีพุทธลักษณะสำคัญประการหนึ่ง คือการฝ่าพระบาทเป็นรูปจักแฉกล้อมด้วยรูปมงคล ๑๐๘ ประการ เช่น ปราสาท หอยสังข์ ช้างแก้ว ฯลฯ อันแสดงถึงพระบุญญาบารมีอันยิ่งใหญ่ไพศาล ซึ่งปรากฏให้เห็นภาพชัดเจนบนพระพุทธรูปบาทจำลอง ดังที่ได้เห็นตามวัดต่างๆ

รูปจักรที่ปรากฏบนกลางฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า หากอธิบายวิเคราะห์แง่บุคลาธิษฐาน หมายถึง ธรรมจักรหรือกงล้อแห่งธรรมตลอดระยะเวลา ๔๕ ปี ที่พระองค์เสด็จจาริกไปยังแคว้นแคว้น เมือง ตำบล หมู่บ้านต่างๆ เพื่อแสดงธรรมโปรดประชาชนให้มีความเห็นที่ถูกต้อง บางคนตั้งมั่นในพระรัตนตรัย บางคนได้บรรลุเป็นอริยบุคคล คือโสดาบัน สกิทาคามีอนาคามี และพระอรหันต์ตามบารมีธรรมของตน เป็นต้นชี้ชัดให้เห็นชัดเจนว่า การเสด็จจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ ของพระพุทธเจ้า มีเป้าหมายหลักคือเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน และเพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก (พหุชนพิทยาย พหุชนสุขาย โลกานุกมปาย)

ด้วยเหตุนี้ การปรากฏรูปจักรบนฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้ามีนัยสำคัญที่อาจจะวิเคราะห์ได้ว่า การเสด็จจาริกไปสู่สถานที่ต่างๆ ของพระองค์เป็นดุจการหมุนไปของกงล้อแห่งธรรม อันก่อให้เกิดประโยชน์สุข เกื้อกูลแก่มหาชนตราบนิจจังดับขันธปรินิพพาน^{๔๕}

ส่วนรูปมงคลต่างๆ ที่รายล้อมกงจักรจะมีอยู่หลายประเภท ได้แก่ ศาสตรา ดอกไม้มงคล เครื่องประดับและเครื่องตกแต่ง สัตว์ต่างๆ สถานที่สำคัญในโลกมนุษย์ เทวโลกและพรหมโลก ธรรมชาติในจักรวาล รูปกนิษฐ พระยามาร พรหม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบริวารของจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ และที่รายล้อมกงจักร มีนัยสำคัญที่อาจจะวิเคราะห์เชิงบุคลาธิษฐานได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นธรรมราชา เป็นราชาผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าราชาทั้งปวง รวมทั้งเหนือกว่าจักรพรรดิราชา กงจักรบนฝ่าพระบาทของพระองค์เป็นดุจสัญลักษณ์แห่งความเป็นธรรมราชาที่หมุนไปเพื่อประโยชน์สุข เกื้อกูลแก่มวลมนุษย์ในทิศทั้งสี่รวมทั้งเทวโลก มารโลกและพรหมโลก ดังบทสรรเสริญพุทธคุณว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดได้ทรงทำความดับทุกข์ให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ทรงสอนโลกนี้พร้อมทั้ง เทวดา มาร พรหมและหมู่สัตว์พร้อมสมพราหมณ์ และมนุษย์ให้รู้แจ้งตาม” โดยนัยนี้รูปมงคลเป็นดุจสัญลักษณ์แห่งความเป็นบริวารแห่งธรรมราชา พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายว่ารูปมงคลต่างๆ ที่แวดล้อมจักร หมายถึง บริวารของพระเจ้าจักรพรรดิราชา^{๔๖}

^{๔๕} ฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓). หน้า ๓๙

^{๔๖} จันทร์ ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗-๒๘.

๒) กำลังเสมอช้างล้านเชือก

ในคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาได้กล่าวถึงพระกำลังเสมอช้างล้านเชือกนี้ว่า”เสมอด้วยกำลังแห่งกฤษดาธิ ประมาณพันโกฏีข้าง ถ้าจะประมาณด้วยกำลังบุรุษนั้น”

ในตำราพุทธประวัติได้กล่าวถึงพระกำลังเสมอช้างล้านเชือกดังนี้

พระกำลังเสมอช้างล้านเชือกนี้มีอธิบายดังนี้ เมื่อมหาบุรุษทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างหนักก็เพื่อยกเสวตฉัตรทั้ง ๓ คือ เสวตฉัตรของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ๑ เสวตฉัตรแห่งความเป็นเทวดา ๑ และเสวตฉัตรของความเป็นแห่งความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทั้งหลายเพื่อจะได้พุทธเขตทั้ง ๓ คือ ชาติเขต อาณาเขต และวิสัยเขต และเพื่อเอาชนะ สวัสสวดีมาราธิราชแล้วได้รับการตรัสเป็นพระพุทธรูปที่เรียกว่า พุทธสมบัติ พุทธสมบัตินี้จะมากด้วยคือกำลัง ๒ ประเภทดังนี้คือ

กำลังที่ ๑ พระวรกายของพระองค์เอง ซึ่งมีกำลังเท่ากับบุรุษธรรมดาประมาณ ๔๐๐ ล้านคน หรืออาจมากกว่านี้ก็ได้มีวิธีเปรียบเทียบดังนี้

บุรุษ ๑๐ มีกำลังเท่าช้างกาฬวกะ ๑ เชือก ช้างกาฬวกะ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่ากับช้างคังโคย ๑ เชือก

ช้างคังโคย ๑ เชือก มีกำลังเท่าช้างบันฑระ ๑ เชือก ช้างบันฑระ ๑๐ เชือกมีกำลังเท่ากับช้างตามพะ ๑ เชือก

ช้างตามพะ ๑๐ เชือกมีกำลังเท่ากับช้างมังคละ ๑ เชือก ช้างมังคละ ๑๐ เชือกมีกำลังเท่ากับช้างปิงคะ ๑๐ เชือกมีกำลังเท่าช้างคันธะ ๑ เชือก

ช้างคันธะ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่าช้างมังคละ ๑ เชือก ช้างมังคละ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่ากับช้างเหมา ๑ เชือก

ช้างเหมา ๑๐ เชือก มีกำลังเท่าช้างอุโบสถ ๑ เชือก ช้างอุโบสถ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่าช้างฉัททันต์ ๑ เชือก

ช้างฉัททันต์ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่ามหาบุรุษ ๑ พระองค์^{๔๗}

มหาบุรุษมีพระกำลังมากมายขนาดนี้ แต่ก็ยังไม่สามารถที่จะเอาชนะทุกข์เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรค ๘ ได้ จำเป็นต้องอาศัยกำลังที่ ๒ มีดังต่อไปนี้

กำลังที่ ๒ ได้แก่ กำลังของบารมี ๑๐ ทศ หรือ ๓๐ ทศ กำลังแห่งทศพลญาณและกำลังแห่งอภิญญา ๖ ดังต่อไปนี้

กำลังแห่งทศบารมี ประกอบด้วย

๑) ทาน เป็นผู้มั่งคั่งดีในการให้ ในการเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น

^{๔๗} สมเด็จพระพรหมญาณสังขตญาณ, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๓๐), หน้า ๖๙.

๒) ศील เป็นผู้ที่มีจิตยตินดีในการรักษาศील มีความประพฤติเรียบร้อยดีงามและถูกต้องตามระเบียบวินัย

๓) เนกขัมมะ เป็นผู้ที่มีจิตยตินดีในการปลีกตัวออกจากความหมกมุ่นในกามมาคุณเพื่อประพฤติพรหมจรรย์

๔) ปัญญา เป็นผู้ที่มีความรอบรู้และมีเหตุผล สามารถแยกแยะผิดถูก ชั่วดี เป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้

๕) วิริยะ เป็นผู้ที่มีความเพียร มีความกล้าไม่เกรงกลัวต่ออุปสรรคใดๆในการบำเพ็ญคุณประโยชน์แก่ตนเองแก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวม

๖) ขันติ เป็นผู้ที่มีความอดทนในการดำเนินชีวิตและอดกลั้นต่อสิ่งยั่วยุไม่ลุอำนาจแห่งกิเลสทั้งปวง

๗) สัจจะ เป็นผู้ที่ยึดมั่นในความสัตย์จริง พูดจริงและทำจริง

๘) อธิษฐาน เป็นผู้ที่มีจิตใจมุ่งมั่น เด็ดเดี่ยวในการดำเนินชีวิตให้บรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งความหวังไว้อย่างไม่ย่อท้อ๔) เมตตา เป็นผู้ที่มีจิตใจเมตตา มีความปรารถนาดีและห่วงใยจอมความสุขของผู้อื่นอยู่เสมอ

๑๐) อุเบกขา เป็นผู้วางใจเป็นกลางเที่ยงธรรม ไม่มีอคติเพราะชอบ เพราะเกลียด เพราะกลัวหรือเพราะหลง^{๔๘}

กำลังแห่งทศพลญาณ ประกอบด้วย

๑) ฐานาฐานญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ สิ่งที่เป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ รวมถึงสมรรถภาพของบุคคล

๒) กรรมวิปากญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้กรรมและผลแห่งกรรม

๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติให้เข้าถึงประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์อนาคตและประโยชน์อันสูงสุด

๔) นานาธาตุญาณ เป็นผู้สามารถจำแนกสภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ ทั้งที่เป็นอุปาตินนกสังขารและอนุปาตินนกสังขาร

๕) นานาธิมุตติญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้อภัยาศัยความโน้มเอียงความสนใจและรู้ว่่านิสัยของสรรพสัตว์

๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทริย์ของสรรพสัตว์

๗) ฌานาติสังเสทาญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้วของจิตมนุษย์ และมีความเชี่ยวชาญในฌานและสมาบัติ

^{๔๘} พุ.พทุธ.(ไทย) ๓๓/๑/๕๕๓.

- ๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เป็นผู้สามารถระลึกชาติในอดีตได้
- ๙) จุตูปปาตญาณ เป็นผู้ปรีชาหยั่งรู้การจุติและการอุบัติของสรรพสัตว์
- ๑๐) อาสวักขยญาณ เป็นผู้ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย^{๔๙}

กำลังแห่งอภิญญา ๖ ประกอบด้วย

- ๑) อิทธิวิธา เป็นผู้สามารถแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ยิ่งกว่าผู้อื่น
- ๒) ทิพพโสต เป็นผู้มึนหูทิพย์
- ๓) เจโตปริยญาณ เป็นผู้หยั่งรู้จิตใจของผู้อื่น
- ๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ เป็นผู้สามารถระลึกชาติได้
- ๕) ทิพพจักขุ เป็นผู้มึนตาทิพย์
- ๖) อาสวักขยญาณ เป็นผู้สามารถกำจัดอาสวะได้สิ้นเชิง^{๕๐}

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงมีกำลังแห่งบารมี กำลังแห่งทศพลญาณและมีกำลังแห่งอภิญญาญาณ ๖ ดังกล่าว จึงสามารถเอาชนะเทวบุตรมารและสามารถตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าและสามารถหมุนกงล้อแห่งพระธรรมให้แผ่ไพศาลได้เหนือกว่าผู้อื่น ในยุคของพระองค์ ถึงแม้ว่าจะมีปัญหาและอุปสรรคมากมายก็ตาม

๓) พระรัศมีรอบพระวรกาย

รัศมีรอบพระวรกายของพระพุทธเจ้าเป็นอนุพยัญชนะที่ ๓๙ ซึ่งวิเคราะห์ได้หลายแง่มุมตามความเห็นของผู้วิจัยกล่าวคือ

- ๑) พระรัศมีแห่งพระบริสุทธิคุณของพระองค์ที่ทรงเป็นผู้ปราศจากมลทินหรือกิเลสเครื่องเศร้าหมอง
- ๒) เป็นรัศมีแห่งพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่แผ่กระจายสู่สรรพสัตว์ในทิศทั้งปวงอย่างไร้ขอบเขตจำกัดในเรื่องชนชั้น วรรณะ ผิวพรรณ หรือเพศ ซึ่งเป็นพระมหากรุณาจิตที่เป็นสากล
- ๓) เป็นรัศมีแห่งปัญญาของพระองค์ที่แผ่กระจายสู่ทิศทั้งปวงเพื่อกำจัดความมืดแห่งอวิชชาที่ครอบงำสรรพสัตว์ให้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอันไร้เบื้องต้นและเบื้องปลายนี้
- ๔) เป็นรัศมีแห่งธรรมที่แผ่กระจายไปสู่ทุกทิศและกว้างไกลไร้พรมแดน เพื่อให้แสงสว่างชี้ทางพ้นจากความทุกข์แก่สรรพสัตว์

การที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่แห่งใด รัศมีแห่งพระบริสุทธิคุณ รัศมีแห่งพระมหากรุณาธิคุณ รัศมีแห่งพระปัญญาธิคุณและรัศมีแห่งพระธรรม ก็แผ่กระจายไปถึงที่นั้นและยังแสงสว่างปัญญา

^{๔๙} อก.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๗.

^{๕๐} อก.ฉก.(ไทย) ๒๒/๒/๔๑๒-๔๑๔.

และประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์สมกับเป็นภควา คือผู้เสด็จไปดีแล้ว หรือผู้เสด็จไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์

๔) พระกรรมมีพื้นฐานยาว

พระกรรมของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานยาว อันเป็นอนุพยัญชนะที่ ๔๗ เชิงบุคลาธิษฐาน มุ่งสอนให้เป็นผู้มีความหนักแน่น ไม่อ่อนไหวไปตามกระแสจนกว่าจะพิจารณาให้เห็นจริง หลายกรณีอื่นที่เราได้เห็นภาวะความเป็นผู้หนักแน่นมั่นคงของพระพุทธเจ้าเมื่อถูกพวกพราหมณ์จ้างคนให้ไปตำพระองค์ด้วยคำหยาบคายสารพัด แต่พระองค์ก็ไม่ทรงหวั่นไหว จนบางครั้งพระอานนท์ทนอยู่ไม่ได้ จึงกราบทูลพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปที่อื่น พระองค์ตรัสถามว่า หากไปที่อื่นมีคนด่าอีกจะอย่างไร พระอานนท์ทูลว่าก็เสด็จไปเมืองอื่นที่ไม่มีคนด่า พระพุทธเจ้าตรัสเตือนสติพระอานนท์และหมู่ภิกษุทั้งหลายว่า หากเราไม่ได้เป็นอย่างที่คนอื่นเขาด่าก็ไม่พึงแสดงอาการโกรธ ควรทำให้สงบเย็น เมื่อชนเหล่านั้นเข้าใจตามความเป็นจริงแล้วก็จะเลิกด่าไปเอง พระภิกษุทั้งหลายก็มากราบทูลให้พระพุทธเจ้าทราบอีก พระองค์ตรัสว่า “ชนทั้งหลายผู้ใดไม่สำรวมยอมทิ่มแทงชนเหล่านั้นด้วยวาจาเหมือนเหล่าทหารที่เป็นข้าศึกทิ่มแทงข้าศึกที่ออกสู่สงครามด้วยลูกศร ฉะนั้น ภิกษุผู้มีจิตไม่ประทุษร้ายพึงคำอันหยาบคายที่คนอื่นทั้งหลายเปล่งขึ้นแล้ว พึงอดทนอดกลั้น”^{๕๑}

ในกรณีอื่นที่พวกเดียรถีย์จ้างให้นางจิญจามานวิกาใส่ร้ายพระพุทธเจ้าขณะที่ทรงกำลังแสดงพระธรรมเทศนาในวัดพระเชตวัน โดยนางด่าพระองค์ว่าทำให้นางตั้งครรภ์แล้วไม่รับผิตชอบ แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงหวั่นไหวกับคำกล่าวดูหมิ่นของนางและทรงแสดงธรรมต่อไปเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น ทำให้นางจิญจามานวิกาตื่นด้วยความโกรธแค้น จึงทำให้ผ้าที่ผูกไว้ที่ท้องหลุดลงพื้น ด้วยความอับอายสาธารณชนที่กำลังฟังธรรมอยู่ นางจึงได้วิ่งหนีออกจากวัดพระเชตวันและเมื่อพ้นธรณีประตูพระเชตวันก็ถูกแผ่นดินสูบ^{๕๒}

จากกรณีตัวอย่างที่ยกมาเราได้เห็นภาวะความเป็นผู้หนักแน่นมั่นคงของพระพุทธเจ้าต่อกระแสของแรงเสียดทานต่างๆ และส่งผลให้ผู้ประสกร้ายแพ้ภัยตนเองในที่สุด หากวิเคราะห์ลักษณะพระกรรมยาวของพระพุทธเจ้าในเชิงบุคลาธิษฐานบนฐานความรู้ทางพระพุทธศาสนาก็หมายถึงความเป็นผู้มีเหตุผลไม่เชื่อหรือยอมรับสิ่งใดโดยไม่พิจารณาใคร่ครวญมีจิตใจหนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไหวตามกระแสแรงเสียดทานต่างๆ มีวิจยญาณและมีสติปัญญา เฉลียวฉลาดรอบคอบ ในการตัดสินใจโดยเป็นผู้ยึดหลักกาลามสูตรร่วมพิจารณา ดังต่อไปนี้

- ๑) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดตามที่ได้ยินได้ฟังตามๆ กันมา
- ๒) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดตามที่ยึดถือสืบต่อกันมา
- ๓) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดตามคำเล่าลือ

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๔๓/๔๖๑

^{๕๒} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๔๒/๒๕๕.

- ๔) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดที่ได้ศึกษาจากคัมภีร์
- ๕) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดโดยคิดเอาเอง
- ๖) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดที่คาดเดาเอาเอง
- ๗) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดจากการดูภาพลักษณ์ภายนอก
- ๘) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดที่เห็นว่าตรงกับความคิดเห็นของตนเอง
- ๙) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดเพราะคิดว่าผู้พูดน่าเชื่อถือ
- ๑๐) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดเพราะเห็นว่าเป็นครูของตน^{๕๓}

๒.๒ ที่มาและสาเหตุแห่งมหาปुरुสลักษณะ

๒.๒.๑ มหาปुरुสลักษณะกับการบรรลุโพธิญาณ

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าพบว่าธรรมที่มหาบุรุษทรงปฏิบัติอันเป็นเหตุให้พระองค์บรรลุโพธิญาณเรียกว่า ”อุปัฏฐาธรรม” เป็นธรรมที่ทรงปฏิบัติเห็นประจักษ์กับพระองค์ ได้แก่ความไม่สันโดษในกุศลกรรมคือไม่รู้ลืมไม่รู้พอในการสร้างคุณดีและสิ่งที่ดีมุ่งมั่นในการบำเพ็ญเพียรอย่างไม่หยุดยั้ง ไม่ยอมถอยหลัง ไม่ยอมแพ้ ไม่ยอมท้อถอยต่ออุปสรรคและความเหนื่อยยากลำบาก^{๕๔}

จากการศึกษาในบทที่ผ่านมาจะพบว่าผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้นต้องเป็นผู้มีมหาปुरुสลักษณะอย่างสมบูรณ์เท่านั้นแต่บุคคลที่ยังไม่สมบูรณ์ด้วยมหาปुरुสลักษณะอาจจะเป็นได้เฉพาะปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์หรือเป็นพระโพธิสัตว์ส่วนผู้หญิงก็ยังตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้เพราะผู้หญิงขาดคุณสมบัติแห่งมหาบุรุษในขณะที่พระมหาบุรุษลงสู่พระครรภ์ของพระมารดาด้วยพระบารมีที่เต็มเปี่ยมจึงก่อให้เกิดบุพนิมิตมหัศจรรย์ ๓๒ ประการคือ

๑. มีความสนั่นสะเทือนหวั่นไหวและมีแสงสว่างทั่วหมื่นโลกธาตุ
๒. โลกัณตณรกที่มีตลอดกาลก็เกิดมีแสงสว่างขึ้น
๓. คนตาบอดก็สามารถมองเห็นได้
๔. คนและสัตว์ที่ผูกโซ่ตรวนก็หลุดหมด
๕. คนหูหนวกสามารถได้ยิน คนหูหนวกสามารถพูดได้ คนเปลี้ยเดินได้
๖. ไฟในนรกและเวจันรกก็นับสนิท
๗. เปรตทั้งหลายไม่มีความกระหายน้ำและข้าว
๘. บานประตู หน้าต่าง ที่ปิดไว้เปิดออกทั้งหมด
๙. เรือสำเภาและเรือทั้งหลายในท้องทะเลไปถึงที่หมายได้รวดเร็ว

^{๕๓} อด.ก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๗/๒๒๓.

๑๐. ไม่มีอันตรายที่เกิดจากสัตว์เดรัจฉานในขณะนั้น
๑๑. ไฟกิเลสและโลกของหมู่สัตว์โลกระงับดับไป
๑๒. หมู่สัตว์ที่มีเวรมีภัยต่อกันต่างก็เมตตาต่อกัน
๑๓. สัตว์ทั้งหลายต่างเปล่งวาจาที่รักต่อกัน ผูกมัดต่างร้องสรรหา
๑๔. ผูกมัดต่างก็ร้องกึกก้องบรรลือเสียงขึ้นบาน
๑๕. เครื่องดุริยางค์ดนตรีทั้งหลายต่างก็เปล่งเสียงสำเนียงขึ้นมาเอง
๑๖. เครื่องประดับของมนุษย์มีแสงสว่างกระทบกันเปล่งเสียง
๑๗. ทิศทั้งปวงต่างมีแสงสว่างไสวไปทั่ว
๑๘. มหาพายุใหญ่ต่างสงบสัจไม่มีพายุพัดเลย
๑๙. พายุอ่อนๆเย็นสบายก็กลับกลายมีขึ้น
๒๐. ฝนนอกฤดูกาลก็บังเกิดขึ้นตกลงมา
๒๑. ท่อน้ำพุที่พวยพุ่งขึ้นมา ไหลบ่าไปทั่วทุกสถานที่
๒๒. ผุ้่นกที่บินอยู่บนอากาศต่างก็ลงมาเดินลีลาราศบนพื้นดิน
๒๓. สายน้ำที่เชื่อมกรากต่างก็ปราศจากการไหลได้แต่นิ่งเงียบ
๒๔. น้ำในมหาสมุทรต่างก็หยุดเค็มเหมือนน้ำธรรมดา
๒๕. ดอกบัว ๕ ชนิดต่างก็ผลิดอกเต็มวารีและปฐพีตลอด
๒๖. พืชดอกทั้งในน้ำและบนบกต่างก็แย้มบานกันทั้งสิ้น
๒๗. บรรดารุกขชาติต่างก็มีดอกบัวออกตามลำต้นและกิ่งเครือ
๒๘. ดอกบัวเกิดขึ้นบนแผ่นดินและห้อยย้อยอยู่ในอากาศ
๒๙. บรรดาไม้ดอกและไม้ผลต่างออกดอกออกผลในขณะนั้น
๓๐. ห่าฝนดอกไม้ก็โปรยปรายลงมาทั่วทุกท้องที่
๓๑. เสียงทิพย์ดุริยางค์ดนตรีเป็นเสียงสำเนียงขึ้นมาเอง
๓๒. เกิดตรงทิศมีแสงสว่างไสวประดับไว้ทว่หมื่นโลกธาตุ^{๕๕}

นอกจากสรรพสิ่งสรรพชีวิตต่างๆจะปรากฏความมหัศจรรย์มากมายดังกล่าวแล้วมหาบุรุษผู้ที่จะอุบัติขึ้นในโลกเพื่อตรัสรู้เป็นพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเจ้ายังมีความมหัศจรรย์ ๗ ประการ ได้แก่

๑. วันเสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาฝันเห็นช้างเผือก
๒. อยู่ในครรภ์ก็อย่างไร้มลทิน นิ่งสมาธิ พระมารดาทอดพระเนตรเห็นได้
๓. ขณะประสูติมีเทวดามาคอยรับ

^{๕๕} จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒-๑๓.

๔. มีท่อน้ำอุ่นไหลลงมาจากอากาศสนานทั้งสองพระองค์

๕. มีท่อน้ำเย็นไหลลงมาจากอากาศสนานทั้งสองพระองค์

๖. ประสูติแล้วเสด็จได้ ๗ ก้าว

๗. ทรงกล่าวอัสภิวาจาว่า “เราเป็นผู้ประเสริฐ ผู้เลิศในโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภูมิใหม่ไม่มีอีกแล้ว”

จากการศึกษายังพบอีกว่า มหาบุรุษผู้ที่จะอุบัติขึ้นในโลกเพื่อตรัสรู้เป็นพระอนูตรสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น นอกจากจะมีมหาปรีสลักษณะและอนุพยัญชนะครบถ้วนบริบูรณ์แล้วจะต้องมีคุณสมบัติ ๑๗ ประการ คือ

๑. ตาไม่บอด
๒. หูไม่หนวก
๓. ไม่เป็นบ้า
๔. ไม่เป็นใบ้
๕. ไม่เป็นคนง่อยเปลี้ย
๖. ไม่เกิดในประเทศไม่เจริญ
๗. ไม่เกิดในครรภคนชั่ว
๘. เป็นคนเห็นผิด
๙. ไม่เป็นคนสองเพศ
๑๐. ไม่กระทำความหนัก
๑๑. ไม่เป็นโรคเรื้อน
๑๒. ไม่เกิดในอรูปพรหม
๑๓. ไม่เกิดเป็นเปรต
๑๔. ไม่เกิดในอเวและโลกันตนรก
๑๕. ถ้าเกิดในสวรรค์ต้องไม่เป็นมาร
๑๖. ไม่เกิดในพรหมชั้นสุทธาวาส
๑๗. ถ้าเกิดเป็นสัตว์จะไม่เล็กกว่านกกระจาบและไม่ใหญ่กว่าช้าง^{๕๖}

ดังนั้น มหาปรีสลักษณะจึงเป็นคุณสมบัติพิเศษของมหาบุรุษ และสัมพันธ์กับการบรรลุโพธิญาณ เพราะได้ชื่อว่า มหาบุรุษเพราะเป็นผู้เข้าถึงความหลุดพ้น โดยเจริญสติปัฏฐาน ๔ และเป็น

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

ผู้ประกอบด้วย ธรรม ๔ ประการ คือ ๑)ความเป็นกัลยาณมิตร ๒) ความเชี่ยวชาญทางจิต ๓)เป็นผู้ได้
ฌาน ๔ และ ๔)เป็นผู้ได้เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ^{๕๗}

ในสังยุตตนิกาย มหาวรรคแห่งพระสุตตันตปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระสารีบุตรไว้ว่า
“มหาบุรุษ เพราะมีจิตหลุดพ้น ไม่ใช่มหาบุรุษเพราะยังมีจิตไม่หลุดพ้น”^{๕๘}

หากศึกษาวิเคราะห์จากประเด็นต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นชัดเจนว่า บุคคลผู้ที่จะ
สามารถตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้นั้น จะต้องมีความเป็นมหาบุรุษที่มีคุณลักษณะ
และคุณสมบัติบริบูรณ์สมบูรณ์ จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้ประเสริฐและเป็นผู้เลิศในโลก และสามารถตรัสรู้ชอบ
ได้ด้วยพระองค์เอง เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ตื่นแล้ว เบิกบานแล้ว เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นบรมศาสดา เป็นผู้อุดม
สูงสุดด้วยพระปรีชาญาณและพระมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีประมาณ

๒.๒.๒ มหาบุรุษลักษณะคือผลแห่งกุศลกรรม

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยสนใจมุ่งศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับที่มาหรือบ่อเกิดของมหาบุรุษลักษณะ
ของพระพุทธเจ้า ดังได้นำเสนอในรายละเอียด จากการศึกษาวิจัยในลักษณะสูตร ที่ขนิทาย ปาฎิกวรร
คพบว่าพระพุทธเจ้าด้านมหาบุรุษลักษณะอย่างบริบูรณ์สมบูรณ์เพราะอานิสงส์แห่งการสร้างกุศล
กรรมในอดีตชาติดังนี้

มหาบุรุษลักษณะที่ ๑ มีฝ่าพระบาทเรียบเสมอกันเกิดจากอานิสงส์ของการยึดมั่นในกุศล
กรรมประพฤติดุขด้วยกาย วาจา ใจ มโน โดยสุจริตยินดีในการให้ทาน สมาทานศีล และรักษาอุโบสถ
เกื้อกูลมารดาบิดา เกื้อกูลสมณะ และมีความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล เพราะพระองค์ได้
กระทำความดี ทำกรรมนั้นให้เพียบพร้อมจึงได้มหาบุรุษลักษณะนี้^{๕๙}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๒ พื้นพระบาททั้ง ๒ มีจักรทั้ง ๒ เกิดขึ้น จักรเหล่านี้มีซี่มีกงและดุม
เกิดจากอานิสงส์ที่พระองค์นำความสุขมาให้แก่คนหมู่มาก บรรเทาความหวาดกลัว และหวาดสะดุ้ง
ป้องกัน คุ่มครองอย่างเป็นธรรมและให้ทานพร้อมทั้งของที่เป็นบริวาร^{๖๐}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๓,๔,๕ มีลักษณะสันพระบาทยืนยาว มีพระองค์คุลียาว และมีพระ
วรกายตรงดั่งกายพรม เกิดอานิสงส์ที่พระองค์ไม่ฆ่าสัตว์ทรงมีเมตตา และกรุณาต่อสัตว์ มีความ
ละอายและมุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์^{๖๑}

^{๕๗} เสถียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๗.

^{๕๘} ส.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๗/๒๒๙.

^{๕๙} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๓.

^{๖๐} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๔/๑๖๖.

^{๖๑} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๖/๑๖๗.

มหาบุริสลักษณะที่ ๖ มีพระมังสะเต็มบริบูรณ์ เกิดจากอานิสงส์แห่งการให้ของควรเคี้ยว ของควรบริโภค ของที่ควรลื้มและควรชิม น้ำที่ควรดื่ม อันประณีตและมีรสอร่อย ทำให้พระองค์ มีพระมังสะที่หลังพระหัตถ์ หลังพระบาท ที่จะงอຍบ่า และลำพระศอเต็มบริบูรณ์^{๖๒}

มหาบุริสลักษณะที่ ๗,๘ มีพระบาทและพระหัตถ์อ่อนนุ่ม มีเส้นดจรูปตาข่ายปรากฏบนฝ่า พระหัตถ์และพระบาท เกิดจากอานิสงส์ที่ได้สงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตา^{๖๓}

มหาบุริสลักษณะที่ ๙,๑๐ มีข้อพระบาทสูงและมีพระโลมาติปลายงอนขึ้น เกิดจาก อานิสงส์การกล่าววาจาที่ประกอบด้วยประโยชน์ ประกอบด้วยธรรม แนะนำคนหมู่มากเป็นผู้นำ ประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้บูชาธรรมเป็นปกติ^{๖๔}

มหาบุริสลักษณะที่ ๑๑ มีพระขงค์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย เกิดจากอานิสงส์เป็นผู้ตั้งใจสอน ศิลปะ วิชา จรรยา แก่ผู้คนให้เข้าใจได้รวดเร็วและปฏิบัติตามได้เร็ว^{๖๕}

มหาบุริสลักษณะที่ ๑๒ มีพระฉวีวรรณละเอียด ชูลิไม่ติดพระวรกาย เกิดจากอานิสงส์ผล บุญที่เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ ชักถามในเรื่องกุศลกรรม อกุศลกรรม สิ่งไม่ควรเสพไม่ควรเสพ มี โทษไม่มีโทษ^{๖๖}

มหาบุริสลักษณะที่ ๑๓ มีพระฉวีเปล่งปลั่งดุจทองคำ เกิดจากอานิสงส์ของการตั้งสัจจะอธิฐานเป็นผู้ไม่มีความโกรธ ไม่มีความคับแค้นใจ ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่จองล้างจองผลาญและไม่แสดงความเสียใจให้ปรากฏ เป็นผู้ให้เครื่องลาดที่มีเนื้อนุ่ม ให้ผ้าห่ม เนื้อดี ผ้าฝ้ายเนื้อดี ผ้าไหมเนื้อดีและผ้า กัมพลเนื้อดี^{๖๗}

มหาบุริสลักษณะที่ ๑๔ มีพระคุษฐานเร้นอยู่ในฝัก เกิดจากอานิสงส์ของการทรงเป็นผู้นำ พวกราชามีมิตรสหายที่สุญหาย พลัดพรากไปนานให้มาพบกัน ถ้าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์จะทรงมีพระโอรสมาก แต่ถ้าพระองค์เสด็จออกบรรพชาก็ได้บวชเป็นอันมาก^{๖๘}

มหาบุริสลักษณะที่ ๑,๑๖ เมื่อประทับยืนพระหัตถ์จับถึงพระขานุโดยไม่โน้มพระวรกายลง และมีพระวรกายเป็นปริมนทลดุจปริมนทลของต้นไทรพระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วาของพระองค์เกิดจา

^{๖๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๘/๑๖๙.

^{๖๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๖๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๒/๑๗๒.

^{๖๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๔/๑๗๔.

^{๖๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๖/๑๗๖.

^{๖๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๘/๑๗๗.

^{๖๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๒/๑๗๒.

กอนิสงค์ที่พระองค์ได้ตรวจดูมหาชนที่ควรสงเคราะห์รู้จักตนเองรู้จักฐานะของบุคคลและปฏิบัติต่อบุคคลได้อย่างเหมาะสม^{๖๙}

มหาปุริสลักษณะที่ ๑๗, ๑๘, ๑๙ มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์มีร่องพระปฤษฎางค์ราเรียบเสมอกัน และมีพระสอกลมงามเท่ากันตลอด เกิดจากอานิสงค์ที่เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล เจริญด้วยสุตะ พุทธิ จาคะ เจริญด้วยธรรมและปัญญา^{๗๐}

มหาปุริสลักษณะที่ ๒๐ มีเส้นประสาททรีบรรสพระกายาหารได้ดีเกิดจากอานิสงค์ที่ไม่เปียดเบียนสัตว์ใดๆให้ลำบาก ทรงมีเมตตาต่อสัตว์ทั้งปวง^{๗๑}

มหาปุริสลักษณะที่ ๒๑, ๒๒ มีพระเนตรดำสนิท และมีดวงพระเนตรแจ่มใส ดุจตาลูกโคเพ็งตลอด เกิดจากอานิสงค์เป็นผู้มีปิยจักขุ มีใจซื่อตรงเป็นปกติ เป็นผู้ฉลาดในนิมิตต่อพหุชน และแลดูมหาชนด้วยดวงตาที่เปี่ยมด้วยความรัก^{๗๒}

มหาปุริสลักษณะที่ ๒๓ มีพระเศียรงามบริบูรณ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ เกิดจากอานิสงค์ที่พระองค์อนุวัตรตามหาชนที่กระทำกุศลกรรม เป็นผู้นำในการประพตีกายสุจริต ในวีสสุจริต ในมโนสุจริต ในการให้ทาน ในการรักษาศีล ในการสมาทานศีลอุโบสถ ในการเกื้อกูลบิดามารดา เกื้อกูลสมณะ ในความประพฤดิอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่^{๗๓}

มหาปุริสลักษณะที่ ๒๔, ๒๕ มีพระโลมชาติเตี้ยและมีพระอุณาโลมระหว่างพระขนงสีขาวอ่อนเหมือนปุยขน เกิดจากอานิสงค์ที่พระองค์ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำสัตย์ พูดแต่คำที่มีสารประโยชน์น่าเชื่อถือ ไม่หลอกลวงชาวโลก^{๗๔}

มหาปุริสลักษณะที่ ๒๖, ๒๗ มีพระทนต์ ๔๐ องค์ ข้างล่าง ๒๐ มีพระทนต์เรียบเสมอกัน และมีพระทนต์เรียบสนิทไม่ห่างกัน เกิดจากอานิสงค์ที่พระองค์เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด พูดแต่คำที่สร้างสรรค์ความสามานสามัคคี ส่งเสริมและยินดีกับคนที่ปรองดองกัน^{๗๕}

มหาปุริสลักษณะที่ ๒๘, ๒๙ มีพระชีวหาอ่อนและยาว และมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม เกิดจากอานิสงค์การที่พระองค์ทรงละเว้นจากการกล่าววาจาหยาบ ทรงกล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ มีความไพเราะหู ชวนให้ผู้ฟังเกิดความรักใคร่ชอบใจเป็นนิมิต^{๗๖}

^{๖๙} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๐.

^{๗๐} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๔/๑๘๒.

^{๗๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๖/๑๘๔.

^{๗๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๘๖.

^{๗๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๐/๑๘๗.

^{๗๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๒/๑๘๙.

^{๗๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๔/๑๙๑.

มหาบุริสลักษณะที่ ๓๐ มีพระหนุจุคางราชสีห์ อันเป็นผลแห่งกุศลกรรมที่เกิดจาก อานิสงส์ที่พระองค์เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำสัตย์ พูดอิงธรรม อิงวินัย พูดมีหลักฐาน^{๗๗}

มหาบุริสลักษณะที่ ๓๑,๓๒ มีพระหนุต์เรียบเสมอกันและมีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม เกิดจาก อานิสงส์ของการละมิจฉาอาชีวะ ดำรงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ เว้นขาดจากการทุจริตคดโกง การล่อลวง การตลบตะแลง การฉกชิงวิ่งราว การปล้น และการชู้กรรโชก^{๗๘}

๒.๒.๓ มหาบุริสลักษณะเป็นผลของการบำเพ็ญ

มหาบุริสลักษณะคือผลแห่งการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุปัจจัย แต่เกิดจากการสร้างบารมีหรือสั่งสมความดีของพระองค์เป็นเวลานานนับอสงไขยแสนกัปในวัฏสงสาร พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี คือ ได้สั่งสมความดีไว้แต่ภพก่อนๆ ด้วยการเป็นผู้บากบั่นในกุศลกรรม ถือนั่นในกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ตลอดจนการบริจาคทาน เป็นต้น^{๗๙}

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้จะเป็นมหาบุรุษได้นั้น จะต้องเป็นผู้สร้างบำเพ็ญบารมีครบ ๑๐ ประการ และบำเพ็ญให้ครบ ๓๐ ทศ คือบารมีธรรมดา ๑๐ ประการ อุปบารมี ๑๐ ประการ และปรมัตถบารมี ๑๐ ประการ

บารมีธรรมดา คือ การสร้างคุณงามความดีตามปกติวิสัย มีเจตนาขึ้นธรรมดา หรือเป็นบารมีที่บำเพ็ญไว้ในชาติที่ห่างไกล

อุปบารมี คือ การสร้างคุณงามความดีให้มากเกินกว่าธรรมดา มีเจตนาแรงกล้า สามารถเสียสละอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งได้ หรือเป็นบารมีที่สร้างในชาติที่ใกล้เข้ามาอีก

ปรมัตถบารมีคือการสร้างคุณงามความดีอย่างสูงสุด มีเจตนาแรงกล้ากว่าคนอื่นๆ จะทำได้สามารถเสียสละได้แม้ชีวิต หรือเป็นบารมีที่สร้างในชาติที่ใกล้จะทำได้คือการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๘๐}

จากการศึกษาในคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาพบว่า ได้มีกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ เริ่มตั้งแต่พระองค์ได้รับพยากรณ์ในสำนักพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ มีพระพุทธเจ้าที่ปึงกรเป็นต้น จนถึงพระพุทธรักสสะเป็นปริโยสาน และพระองค์ทรงก่อสร้างกฤษฎาภินิหารมาได้ซึ่งอานิสงส์เป็นอันมาก เมื่อพระองค์ทรงบังเกิดเป็นมนุษย์ในภพใดๆ ก็ดี

^{๗๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๖/๑๙๓.

^{๗๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๘/๑๙๔.

^{๗๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖.

^{๗๙} อ.ป.เปริยญ และ นธ.เอก ,พุทธประวัติจากพระโอษฐ์,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมทานมูลนิธิ ,๒๕๒๓),หน้า ๕๘๑.

^{๘๐} จันทร์ ชูแก้ว,พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป,หน้า ๑๑.

พระหฤทัยยินดีที่จะบรรพชาและประพฤติในจริยาทั้ง ๓ และทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ มีทานบารมี เป็นต้น จนอุเบกขาบารมีเป็นที่สุด กิริยาที่สั่งสมพระบารมีเพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณ จัดเป็นสังกะสี ๓ ประการ คือ

พระบารมี ๑๐ และอุปัชฌายะบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ และทรงบำเพ็ญทานในชาติเป็นเวลาพราหมณ์เป็นอาทินั้น จัดเป็นพระทานบารมี ทรงควักพระเนตรให้เป็นทานในชาติ เป็นพระยาสิริราช จัดเป็นอุปัชฌายะบารมี ทรงสละชีวิตให้เป็นทานในชาติ เป็นพระยาสขบัณฑิต จัดเป็นทานปรมัตถบารมี ทรงบำเพ็ญศีลในชาติพระยาสิลวภูษณราชานั้น จัดเป็นศีลบารมี ในชาติเป็นพระยาภริยัตถนาคินทรราชนั้น จัดเป็นอุปัชฌายะบารมี ในชาติเป็นพระยาสังฆบาลนาคราชนั้น จัดเป็นศีลปรมัตถบารมี ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบรรพชา ในชาติเป็นพระอโยธยราชกุมารนั้น จัดเป็นเนกขัมมบารมี ในชาติเป็นพระหัตถิบาลกุมารนั้น จัดเป็นเนกขัมมอุปัชฌายะบารมี ในพระชาติพระยาจุลสุตโสมราชนั้น จัดเป็นเนกขัมมปรมัตถบารมี ทรงเป็นพระปรีชาญาณในชาติเป็นสัมภาระกุมาร จัดเป็นปัญญาบารมี ในชาติเป็นวิธูรบัณฑิตอำมาตย์ จัดเป็นปัญญาปรมัตถบารมี ทรงพระวิริยภาพในชาติเป็นพระยามหากษัตริย์ราช จัดเป็นวิริยบารมี ในชาติเป็นพระยาสิลวมหาราช จัดเป็นวิริยอุปัชฌายะบารมี ในชาติเป็นพระยามหาชนกราช จัดเป็นวิริยปรมัตถบารมี ทรงพระชาติธรรมในชาติเป็นพระจุลธรรมบาลราชกุมาร จัดเป็นอุปัชฌายะบารมี ในชาติเป็นพระขันตีวาทีดาบส จัดเป็นปรมัตถบารมี ทรงกระทำสังกัจจกิริยาในชาติเป็นสกุณโปดกนกคุ้ม นั้น จัดเป็นสัจจบารมี ในชาติเป็นพยามัจฉาปลาช่อนนั้น จัดเป็นสัจจอุปัชฌายะบารมีในชาติเป็นพระยามหาสุตโสมราช จัดเป็นปรมัตถบารมี ทรงกระทำอิชฐาน ในชาติเป็นพระยามหาสุตโสมราช จัดเป็นปรมัตถบารมี ทรงกระทำอิชฐาน ในชาติเป็นพระยาภูกกราช จัดเป็นอิชฐานปรมัตถบารมี ทรงเจริญพระเมตตาในชาติเป็นสุวรรณสามดาบส จัดเป็นเมตตาบารมี ในชาติเป็นพระกัณหาธิปายะดาบส จัดเป็นเมตตาอุปัชฌายะบารมี ในชาติเป็นพระยาเอกราช จัดเป็นเมตตาปรมัตถบารมี ทรงประพฤติอุเบกขา ในชาติเป็นกัจฉบัณฑิต จัดเป็นอุเบกขาบารมี ในชาติเป็นโลมหังสบัณฑิต จัดเป็นอุเบกขาปรมัตถบารมี เมื่อครบบารมี ๓๐ ทศบริบูรณ์แล้ว พระองค์ก็อุบัติในชาติเป็นพระเวศสันดรนั้น ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้ง ๑๐ พร้อมทุกประการ^{๔๑}

ในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น จะเริ่มต้นขึ้นหลังจากที่พระโพธิสัตว์ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ (อัฐธัมมสโมธาน) โดยบริบูรณ์แล้ว จากนั้นได้เริ่มตั้งปณิธานคือความมั่นคง แน่วแน่ ไม่เปลี่ยนแปลง คือความมุ่งมั่น ตั้งใจจริง และไม่ย่อท้อต่อปัญหาและอุปสรรคทั้งปวง เรียกปณิธานของพระโพธิสัตว์นี้ว่า “มหาจตุรปณิธาน” คือ

- ๑) เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น อยู่เหนือกิเลสเครื่องเศร้าหมอง
- ๒) เราจะตั้งใจศึกษาพระธรรมทั้งหลายให้เจนจบ รู้ทุกอย่าง (สัพพัญญุตญาณ)

^{๔๑} สมเด็จพระพรหมญาณสังวรญาณมุนี, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเสียง),

๓) เราจะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้สิ้นให้พ้นจากความทุกข์

๔) เราจะบำเพ็ญตนให้บรรลุถึงอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณให้เข้าถึงแดนพุทธภูมิ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๘๒}

ปริธานทั้ง ๔ นี้ เป็นจุดมุ่งหมายของพระโพธิสัตว์ และเป็นเครื่องกระตุ้นความมุ่งมั่นทะเยอทะยานอันแรงกล้าในการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุถึงความเป็นมหาบุรุษ

ดังนั้น มหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้านั้น สามารถพิสูจน์ความจริงด้วยการบำเพ็ญมุ่งสู่ความเป็นมหาบุรุษ และพิสูจน์ความจริงด้วยทิพยจักขุด้วยตนเอง

มหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้าเกิดจากผลแห่งกุศลกรรม และเกิดจากการบำเพ็ญบารมีมานานนับ ๔ อสงไขยแสนกัป ผ่านโลกแห่งสัตว์มนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก มาแล้วด้วยปณิธานที่แน่วแน่ จะให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าด้วยพระองค์เอง แล้วในที่สุดเมื่อพระองค์ได้มหาปุริสลักษณะแล้วก็ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองเป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า

สรุป

มหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ พบว่ามีเพียงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่มีมหาปุริสลักษณะครบทั้ง ๓๒ ประการ โดยได้ปรากฏหลักฐานและอธิบายไว้โดยละเอียดในพระไตรปิฎกหลายแห่ง อาทิเช่น ในพระอภิธรรม ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับมหาปุริสลักษณะไว้ หมายถึง ในพระวินัยปิฎกก็ได้กล่าวถึงลักษณะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและคติสองอย่างว่า ผู้ใดที่มีมหาปุริสลักษณะครบถ้วนเช่นนี้ หากครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หากออกบวชจะได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาโพธิญาณ ในพระสุตตันตปิฎกก็ได้มีการกล่าวถึงไว้ว่า บุคคลที่อุบัติในโลกมนุษย์และจะได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเท่านั้นจึงจะเกิดปรากฏการณ์มหาปุริสลักษณะ และในลักษณะสูตร ที่ขานิกาย ปาฏิวรรค ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายถึงมหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ พร้อมอานิสงส์ของกุศลกรรมที่ทำให้ได้มหาปุริสลักษณะ เป็นต้น

และจากจากการศึกษามหาปุริสลักษณะยังพบว่ามหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้าเป็นลักษณะของพระมหาบุรุษและบุคคลจะเป็นมหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะและตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้นจะต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบ ๓๐ ประการ ได้แก่ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และ ปรมัตถบารมี ๑๐

^{๘๒} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๒๔-๒๕.